

“Мой твар запісаны кірыліцай...” альбо Чароўны свет “Белавежы”

Галіна Тварановіч, *Пры брамах Радзімы. Літаратурнае аб’яднанне “Белавежа”: станаўленне, праблемы, асобы*, Беласток 2012, сс. 444

У сучасным зменлівым свеце чалавек, які хоча заставацца самім сабой, вымушаны вызначаць не толькі сваё падабенства, але і сваю адрознасць ад іншых людзей, інакш кажучы, усведамляць сваю ідэнтычнасць і ў першую чаргу – нацыянальную. Праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі была і застаецца пакуль што адной з самых балючых для беларусаў. Аднак асаблівую складанасць набывае яна для беларусаў замежжа, найперш для беларусаў Беластоцчыны, якім прыходзіцца зберагаць сваю культурную і моўную самабытнасць ва ўмовах жыцця ў іншанацыянальнай дзяржаве. Польшча, якая стала для іх вялікай радзімай, нягледзячы на сваю этнічную цэласнасць, тым не менш як спадчынніца Рэчы Паспалітай абодвух народаў – ВКЛ і Кароны – краіна шматнацыянальная, дзе апрача этнічных палякаў пэўны працэнт насельніцтва складаюць беларусы, украінцы, татары...

Нацыянальная самабытнасць гэтых народаў выяўляецца ў іх культурнай адметнасці, якая побач з рэлігіяй, менталітэтам, духоўнымі традыцыямі і звычаямі найрчэй засведчана ў літаратурна-мастацкай творчасці. Беластоцкі край, Белавежа – спрадвечная этнічная радзіма польскіх беларусаў. І яны сведчаць пра гэта ў тым ліку і сваім пісьменніцкім даробкам здаўна, але асаблівым чынам, пачынаючы з другой паловы ХХ стагоддзя. Велізарную ролю ў захаванні іх нацыянальнай самасці адыграла і працягвае адыгрываць Беларускае літаратурнае аб’яднанне “Белавежа”. Менавіта творчасць белавежцаў, як слухна падкрэслівае старшыня літааб’яднання Ян Чыквін, *шчыльна запоўніла сваю этнічную прастору культурна-эстэтычным зместам* (с. 7).

Новая кніга вядомай на Беларусі і па-за яе межамі даследчыцы славянскіх літаратур прафесара Галіны Тварановіч якраз і прысвечана асэнсаванню галоўных тэндэнцый развіцця беларускай літаратуры Польшчы, яе стылева-эстэтычных асаблівасцяў на прыкладзе творчасці вядучых пісьменнікаў “Белавежы” – Сакрата Яновіча, Яна Чыквіна, Алеся Барскага, Янкі Жамойціна, Уладзіміра Гайдуга, Міхася Шаховіча, Віктара Шведа, Надзеі Артымовіч, Міры Лукшы і інш.

Кніга Г. Тварановіч носіць сімвалічную назву – “Пры брамах Радзімы”, адлюстроўваючы геапалітычнае становішча Беласточчыны і адначасова выклікаючы алузіі пра духоўнае значэнне пісьменніцкага даробку літаратараў “Белавежы” для захавання беларускай нацыянальнай культуры ўвогуле. На тытульнай старонцы кнігі – выява Камянёцкай абарончай вежы, збудаванай у 1271–1289 гадах дзеля ўмацавання паўночных межаў колішняга Вальнскага княства, – адзін з самых знакамітых архітэктурных помнікаў сучаснай Беларусі. Гэта таксама недвухсэнсоўна нагадвае чытачу, што літаратурная творчасць “белавежцаў” своеасаблівы абарончы фарпост у захаванні нацыянальнай ідэнтычнасці беларусаў.

Змест кнігі арганічна і цэласна выяўляе гэтую аўтарскую задуму, прадстаўляючы мастацкі даробак пісьменнікаў Беласточчыны ў шырокім гістарычным і сучасным нацыянальным кантэксце. У першай частцы выдання даследчыца засяроджваецца на праблематыцы, непасрэдна звязанай з беларускай літаратурай Польшчы. У змястоўным аглядным нарысе “Дынаміка развіцця “белавежскай” крытычнай думкі (1958–1998)”, які паводле шырыні ахопу матэрыялу і паводле аб’ёму прэтэндуе на завершанае літаратуразнаўчае даследаванне, Г. Тварановіч узнаўляе гісторыю стварэння і станаўлення літаб’яднання “Белавежа” ад заснавання да канца XX стагоддзя ўключна, падкрэсліваючы ўнікальную знакаваць гэтай з’явы.

Эстэтычна-мастацкі феномен адзінага па-за межамі Беларусі беларускага літаратурнага саюзу і самога беларускага культурнага руху сярэдзіны XX стагоддзя на Беласточчыне яна слухна звязвае з грамадскай і творчай дзейнасцю Георгія Валкавыцкага, першага старшыні “белавежцаў”, чалавека прафесійна падрыхтаванага, бескарыслівага і нацыянальна заангажаванага. Першы паэтычны зборнік “Рунь”, у які ўвайшлі творы беларускіх літаратараў Польшчы з праграмай прадмовай Г. Валкавыцкага, Г. Тварановіч аналізуе ў шырокім кампаратывістычным кантэксце, узгадваючы ацэнкі тагачаснай польскай, беларускай і замежнай прэсы, грамадскі рэзананс выдання па адзін і другі бок мяжы.

Варта адзначыць, як несумненную вартасць і запатрабаванасць кнігі Г. Тварановіч, яе факталагічную дакладнасць, надзвычай грунтоўны падбор дакументальнай інфармацыі, прадстаўленай у выданні, і разам з тым лаканічна змястоўную яе падачу. Даследчыца стварае шырокую панараму пяцідзесяцігадовай дзейнасці літаб’яднання, спасылаючыся на мастацкія творы і кнігі “белавежцаў”, крытычныя працы, дысертацыйныя даследаванні, дыскусійныя артыкулы, мемуары заснавальнікаў і ацэнкі сучаснікаў. Колькасць і якасць апрацаванага матэрыялу, урэшце нават сам пералік персаналій – проста ўражваюць.

Навуковая выверанасць і грунтоўнасць, метафарычная глыбіня і шматзначнасць, уласцівыя кнізе Г. Тварановіч, – невыпадковыя. Гэтым якасцям спрыяла сама творчая індывідуальнасць даследчыцы – выпускніцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, навукоўца, які прайшоў выдатную даследчую школу ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктара філалагічных навук і прафесара Беластоцкага ўніверсітэта. Менавіта такі чалавек, які мог успрымаць літаратуру Беласточчыны звонку (з прастораў Беларускай дзяржавы)

і знутры, знаходзячыся на працягу ўжо амаль паўтара дзесяцігоддзя ў эпіцэнтры дзейнасці “Белавежы” ў Польшчы, якраз і быў здольны адлюстравачь усю яе ўнікальную самабытнасць. Варта памятаць і пра тое, што і сама Галіна Тварановіч не толькі даследчык літаратуры, але і яе стваральнік – яна аўтар шэрагу выдатных паэтычных зборнікаў, у якіх цесна перапляліся беларускія матывы падмінскага Дараганава і польскага Бельску. Усё гэта і надае выданню навуковую пераканаўчасць і разам з тым паэтычную эсэістычнасць.

Асаблівую старонку ў гісторыі “Белавежы” займае часопіс “Тэрмапілы”, які пачаў выходзіць з 1998 года, юбілейнага саракагоддзя аб’яднання. Да гэтага часу творы белавежцаў друкаваліся на Літаратурнай старонцы штотыднёвіка “Ніва”, у альманахах і аўтарскіх выданнях. Г. Тварановіч, спасылаючыся на публікацыю Я. Чыквіна, прыводзіць цікавую статыстыку: *у 460 нумарах Літаратурнай старонкі было змешчана каля 3,5 тысяч твораў малога жанру, найперш друкаваліся вершы, але таксама мініяцюры, апавяданні, эсэ, рэцэнзіі, крытычныя і публіцыстычныя артыкулы. (...) І калі ў першае дзесяцігоддзе “белавежцы” запісалі ў свой актыў толькі 5 асабістых кніг і 3 альманахі, у другое – 9 кніг і 2 альманахі, у трэцяе – 26 кніг і 1 альманах, дык у 90-х гадах пабачыла свет 3 альманахі і звыш 80 аўтарскіх кніг* (с. 219).

Дзейнасць і ролю часопіса “Тэрмапілы”, рэдактарам якога стаў Я. Чыквін, Г. Тварановіч аналізуе як з’яву сучаснага беларускага літаратуранага працэсу. І гэта цалкам слушна. Яна падкрэслівае канцэптуальную задачу выдання, што выяўлялася ў *кансалідацыі творчай інтэлігенцыі ў чарговую вельмі складаную для Беларусі пару* (с. 222). І насамрэч, часопіс “Тэрмапілы” да сённяшняга дня з’яўляецца ўнікальным выданнем, на старонках якога творы белавежцаў суседнічаюць з творамі класікаў нацыянальнага прыгожага пісьменства: Я. Брыля, А. Вярцінскага, Я. Сіпакова, Г. Бураўкіна, Н. Мацяш, М. Сяднёва, Ю. Станкевіча, А. Рыбака і інш. Проза, паэзія, публіцыстычныя артыкулы, пераклады замежнай класікі, літаратуразнаўчыя даследаванні, дэбюты маладых твораў – вось змест часопіса, які ярка выяўляе яго адданасць традыцыям і наватарскія ўстаноўкі на новы час. Можна цалкам пагадзіцца з заключнай высновай даследчыцы, аб тым, што *часопіс “Тэрмапілы” сапраўды стаўся месцам сустрэчы беларускай творчай інтэлігенцыі і ўсіх тых, хто зацікаўлены беларускай культурай, духоўнасцю* (с. 232).

Асэнсоўваючы мастацка-эстэтычныя набыткі “белавежцаў”, Г. Тварановіч падкрэслівае ўніверсальнасць беларускага мастацкага слова, якое незалежна ад месца выказвання (Беларусь, далёкае замежжа, ці Беласточчына) *выяўляе нацыянальны лёс, шлях, характар. І таму ёсць агульны літаратурны працэс, ёсць адна беларуская літаратура* (с. 235). З такім падыходам цяжка не пагадзіцца. Як і з тым фактам, заўважаным у савецкі перыяд У. Калеснікам, што ў тагачасных *беларусаў Беласточчыны большы зарад нацыянальнай годнасці, шырэй далягляды ў гуманітарнай інтэлігенцыі* (с. 240). Апошні фактар істотна паўплываў на дыяпазон стылёва-эстэтычных пошукаў беларускай літаратуры ў Польшчы, якія ў постсавецкі перыяд аказаліся запатрабаванымі ўсім нацыянальным прыгожым пісьменствам.

Аналізуючы мастацкую творчасць “белавежцаў” – Я. Чыквіна, У. Гайдунка, Я. Жамойціна, М. Шаховіча, жаночую паэзію М. Базылюк, Ж. Марты-

нюк, у шэргу артыкулаў, змешчаных у кнізе, Г. Тварановіч на першы план выводзіць сакральную для кожнага чалавека тэму Радзімы. Несумненна, што прадстаўнікі “Белавежы” – людзі памежжа, таму паняцце Радзімы ў іх асацыюецца найперш з “малой” радзімай, якая вызначаецца межамі Белавежскай пушчы, арэалам бытавання роднага слова.

Мой твар запісаны кірыліцай – сімвалічная сакральная формула, што прагучала з вуснаў Ю. Баены, якраз і падкрэслівае непарыўную повязь нацыянальнай самаідэнтыфікацыі з беларускай мовай. Абуджэнне і захаванне нацыянальнай тоеснасці, як слухна адзначае Г. Тварановіч, найбольш ярка і маніфестацыйна выяўлялася ў паэзіі. *Я беларус і сваёй роднай мове / Яшчэ дзіцём вучыўся ад бацькоў. / І слова роднае – мой лёс у гэтым слове – / Мне даражэй, чым сотні іншых слоў.* Цытуючы гэтыя радкі з верша В. Шведа, аднаго з найстарэйшых паэтаў “Белавежы”, Г. Тварановіч змяшчае рэфлексіі яго лірычнага героя ў шырокі гісторыка-культуралагічны кантэкст, параўноўваючы іх з роздумам паэтаў метраполіі, пачынаючы з Ф. Багушэвіча, а таксама з лірычнымі споведзямі паэтаў-белавежцаў маладзейшага пакалення – Ю. Баены, В. Стахвюка. Вернасць Айчыне – гэта найперш вернасць сваім караням, сваім традыцыям, сваёй мове, што на думку аўтара кнігі, толькі і можа супрацьстаяць у наш час культурнай, этычнай энтрапіі (с. 253).

Другая частка выдання, якая названа “Дадатак. З даўняй і сучаснай беларускай літаратуры”, уключае ў сябе матэрыялы, прысвечаныя даследаванню адраджэнскай праблематыкі ў літаратуры XVI стагоддзя, паэзіі перыяду Вялікага Княства Літоўскага, а таксама беларускай рэцэнцыі “Запісак Янычара” Канстанціана Міхайловіча, дарэчы, перакладзеных са старапольскай мовы і ўведзеных у беларускі ўжытак самой Г. Тварановіч супольна з Я. Чыквіным. Значэнне апошняга літаратурнага помніка для нацыянальнай культуры велізарнае. Серб з Астравіцы Канстанцін Міхайловіч *каля трыццаці год свайго жыцця правёў у Польшчы і, верагодней за ўсё, што ва ўсходняй яе частцы, а менавіта ў Вялікім Княстве Літоўскім*, – сцвярджае Г. Тварановіч. Аналізуючы гісторычныя факты, даследчыца вылучае і абгрунтоўвае надзвычай цікавую гіпотэзу аб тым, што “Запіскі Янычара” былі напісаны на тагачаснай беларускай мове (с. 334). Дзейнасць самога Канстанціна Міхайловіча яна звязвае з Бельскам і Супрасльскім манастыром, пераканаўча даказваючы верагоднасць гэтага на аснове супастаўлення фактаў тагачасных беларуска-сербскіх узаемадчынненняў, захаваных у архіўных крыніцах.

Даследчыца слухна падкрэслівае, што *“Запіскі Янычара” Канстанціна Міхайловіча, своеасабліва належачы некалькім славянскім літаратурам, працягваюць вызвальную тэматыку ў такой мастацкай форме, якая дае падставы разглядаць гэты твор ў кантэксце гэтых рэнесансавых працсаў, уласцівых менавіта Паўднёва-Сярэдне-Усходняй Еўропе, славяна-візантыйскаму рэчышчу Адраджэння* (с. 367).

У “Дадатку” змешчаны таксама раздзел “Беларуская эміграцыйная літаратура: крытычна-літаратуразнаўчая рэцэнцыя”, які ўтрымлівае новыя акцэнтны, што істотна ўзбагачаюць нашае разуменне беларускай эміграцыйнай літаратуры. Аналізуючы айчыныя і замежныя публікацыі па гэтай тэме, Г. Тва-

рановіч адзначае **вымушаную** сацыяльна-палітычную заангажаванасць савецкіх і постсавецкіх даследчыкаў эміграцыйнай літаратуры і **аб'ектыўную мажлівасць** даследчыкаў Беласточчыны (у прыватнасці Я. Чыквіна), па словах Л. Сіньковай, *убачыць крыжовыя дарогі своеасаблівым свежым вокам, са спецыяльнай увагай да індыўідуальнай паэтыкі* (с. 402).

Сучасны беларускі літаратурны працэс прадстаўлены ў выданні Г. Тварановіч некалькімі знакавымі матэрыяламі. Найперш гэта «*Жыццёвы меланж*» Радзіма Гарэцкага, дзе гаворка ідзе пра аўтабіяграфічную прозу Р. Гарэцкага, якая друкавалася ў тым ліку і ў «Тэрмапілах». «Жыццёвым меланжам» (тэрмін паходзіць з геалогіі і азначае ў перакладзе з французскай мовы – «сумесь») Р. Гарэцкі называе жанр кароткіх замалёвак, мініяцюр, блізкіх да вытрымак з дзённікавых запісаў.

Аўтабіяграфічная проза цікавая для чытача найперш самай асобай пісьменніка, яго гуманістычнымі даляглядамі, інтэлектуальным багажом, шырынёй яго эрудыцыі, глыбінёй перажытага... У гэтым плане асоба доктара геалага-мінералагічных навук акадэміка Радзіма Гаўрылавіча Гарэцкага – годнага прадстаўніка слаўнага роду Гарэцкіх – унікальная. *Гісторыя стварэцтва асобамі, пераемнасцю назапашанага ім і вопыту, засваеннем найчасцей выпуктаванай мудрасці, што мусяць быць запатрабаваны і асэнсаваны, выкарыстаны наступнікамі дзеля захавання і развіцця нацыянальнай самабытнасці, адметнасці*, – слухна падкрэслівае Г. Тварановіч. Аналізуючы прозу Р. Гарэцкага, яна ўводзіць яе ў шырокі кантэкст аўтабіяграфічнай плыні ў нацыянальнай літаратуры, пачынаючы з класічных філасофска-алегарычных «Лявоніуса Задумекуса» і «Скарбаў жыцця» М. Гарэцкага, мініяцюр і запісаў Янкі Брыля, спавядальнай прозы Л. Геніюш, С. Грахоўскага, Б. Мікуліча, М. Сяднёва, К. Акулы і інш.

Гісторыка-параўнальны падыход дае падставы даследчыцы прыйсці да гіпатэтычнай высновы аб нараджэнні новага жанру. *«Жыццёвы меланж» Радзіма Гарэцкага*, – гаворыць Г. Тварановіч, – *уяўляе сабой своеасаблівы сінтэтычны жанр малой прозы, які бачыцца цалкам арыгінальнай з'явай у беларускай літаратуры* (с. 415). Зрэшты, і ў гэтай публікацыі, як амаль у кожнай з кнігі Г. Тварановіч, не абышлося без своеасаблівага «беластоцкага следу». Маці Радзіма Гарэцкага – Ларыса Восіпаўна Парфяновіч – была родам з Беласточчыны.

У другой частцы кнігі Г. Тварановіч змешчаны таксама артыкул, прысвечаны паэтычнай творчасці Хрысціны Лялько – прадстаўніцы адметнай для беларускай літаратуры плыні духоўнай паэзіі. Падкрэсліваючы значэнне духоўнасці для сучаснага чалавека, даследчыца аналізуе рэфлексіі і ўнутраны свет лірычнай гераніі Х. Лялько, адметнасць яе паэтыкі.

Варта адзначыць, што кніга Г. Тварановіч, аб'яднаная тэмай беларускай Беласточчыны, утрымлівае ў сабе і яшчэ адзін важны кампанент. Яна расказвае пра творцаў, якія тым альбо іншым чынам далучыліся да гэтага краю, да дзейнасці «Белавежы». Тужлівым рэквіемам гучыць артыкул «Шчодры навуковы плён», прысвечаны светлай памяці нашага выдатнага філосафа і літаратуразнаўцы – Уладзіміра Міхайлавіча Конана, дзе падаецца грунтоўны аналіз творчай спадчыны пісьменніка.

У. Конан, як і М. Мішчанчук, якога таксама сёння ўжо няма побач з намі, і творчаму даробку якога прысвечаны заключны артыкул у кнізе Г. Тварановіч “З верай у светлую чалавечнасць”, – не раз друкаваліся на старонках “Тэрмапілаў”. Менавіта яны стаялі ля вытокаў асэнсавання феномена літаратуры Беласточчыны, закладвалі трывалы падмурак яе філасофскаму, літаратуразнаўчаму, эстэтычнаму ўспрымання на Беларусі.

У захаванні светлай памяці тых, хто адышоў, уменні быць удзячнай тым, хто побач на ніве служэння беларушчыне, – вялікі маральна-этычны патэнцыял кнігі Г. Тварановіч. Паводле ахопу падзей, глыбіні асэнсавання фактаў, узроўню мастацка-эстэтычнага аналізу літаратуры – гэтае даследаванне не мае сабе роўных. Для кожнага, хто сёння ці ў будучым тым альбо іншым чынам зацікавіцца літаратурай Беласточчыны, яе творцамі, гісторыяй грамадскага беларускага руху ў Польшчы – даследаванне Г. Тварановіч стане неацэнным скарбам, своеасаблівым энцыклапедычным даведнікам жыцця і творчасці беларускага этнасу ў Польшчы ў другой палове XX стагоддзя.

*Галіна Тычко
Мінск*